

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

PRIORITY AREAS OF THE UKRAINIAN SCHOOL DEVELOPMENT AND PEDAGOGICAL THOUGHT IN THE XX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

У статті на основі аналізу історико-педагогічних джерел встановлено, що у змісті навчально-методичного забезпечення для студентів закладів вищої освіти є багато спільного у висвітленні історії української педагогіки, генези українського шкільництва з урахуванням здобутків і тенденцій; у питаннях визначення теоретико-методологічних засад історії української педагогіки як науки; в обґрунтуванні змістових аспектів української вищої освіти у хронологічних межах певного історичного періоду крізь призму загального розвитку освіти.

У процесі порівняльного аналізу підручників і навчальних посібників з історії педагогіки, виданих в Україні за останнє двадцятиріччя, з'ясовано, що зміст навчальної дисципліни в них репрезентовано у трьох варіантах: у першому висвітлено історію становлення зарубіжної школи та педагогіки ХХ ст.; у другому – лише історію розвитку педагогічної думки й освіти в Україні; у третьому розкрито історію розвитку світової педагогічної думки та історію розвитку української школи й педагогіки.

Досліджено, що історію української педагогіки розкрито авторами підручників загалом в одновекторному змістовому діапазоні, зокрема: виникнення і розвиток української родини, сімейного виховання, народної педагогіки й етнопедагогіки, науково-педагогічної теорії та практики, навчально-виховної роботи культурно-освітніх закладів усіх рівнів в Україні від найдавніших часів до сучасності.

Констатовано, що історія української педагогіки як потужний суспільно-духовний феномен має багату і самобутню історію, яка заслуговує на ґрунтовне студіювання у ретроспективі задля активізації її дієвих ресурсів у площину сучасної освітньої практики.

Ключові слова: порівняльно-змістовий аналіз, історія педагогіки як навчальна дисципліна, підручники й навчальні посібники, історія української школи і педагогіки.

The article, based on the analysis of historical and pedagogical sources, found that the content of educational and methodological provision for students of institutions of higher education has much in common in the coverage of the history of Ukrainian pedagogy, the genesis of Ukrainian school, taking into account the achievements and trends; in determining the theoretical and methodological foundations of the history of Ukrainian pedagogy as a science; in substantiation of the substantive aspects of Ukrainian higher education within the chronological limits of a certain historical period through the prism of the general development of education.

In the course of the comparative analysis of textbooks and manuals on the history of pedagogy, published in Ukraine over the last twenty years, it is found that the content of the discipline in them is represented in three variants: the first covers the history of the formation of a foreign school and pedagogy of XX; in the second, only the history of pedagogical thought and education in Ukraine; the third presents the history of the development of world pedagogical thought and the history of the development of the Ukrainian school and pedagogy.

It is researched that the history of Ukrainian pedagogy is covered by the authors of textbooks in general in the one-vector content range, in particular: emergence and development of Ukrainian family, family education, folk pedagogy and ethno-pedagogy, scientific-pedagogical theory and practice, educational and educational institutions of Ukraine from ancient times to the present.

It is stated that the history of Ukrainian pedagogy as a powerful social and spiritual phenomenon has a rich and original history, which deserves a thorough study in retrospect in order to activate its effective resources in the sphere of modern educational practice.

Key words: comparative analysis, histories of pedagogy as a discipline, textbooks and manuals, history of Ukrainian school and pedagogy.

УДК 37.01

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-12>

Нагрибельний Я.А.,

канд. іст. наук,

доцент кафедри гуманітарних дисциплін,

декан факультету судноводіння

Херсонської державної

морської академії

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Реформування системи освіти загалом і шкільної зокрема, що супроводжується численними викликами соціально-політичного характеру, актуалізує проблему дослідження історії розвитку українського шкільництва в різні історичні періоди.

Вивчення й узагальнення педагогічного досвіду того чи того історичного періоду дає змогу відстежити історичні умови становлення і розвитку українського шкільництва, національної освіти, народних традицій родинно-шкільного та громадянського виховання учнів на теренах України.

Мета статті – здійснити аналіз історичних передумов становлення українського шкільництва ХХ – початку ХХІ ст. з урахуванням здобутків

і тенденцій в історії української педагогічної думки й описати пріоритетні напрями розвитку української школи конкретного історичного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Генезу розвитку української освіти, українського шкільництва, української педагогіки ХХ – початку ХХІ ст. розкрито в монографічних працях, статтях, підручниках і навчальних посібниках таких науковців, як А. Алексюк, Л. Артемова, Л. Березівська, О. Васюк, О. Гайдай, Д. Герцюк, О. Дубасенюк, І. Зайченко, В. Кравець, П. Лузан, О. Лучко, О. Любар, О. Радул, Д. Скільський, М. Стельмахович, Д. Федоренко та ін.

Виклад основного матеріалу. Історія української педагогіки та шкільництва має багату

й самобутню історію, яка заслуговує на те, щоб її студіювати як могутній суспільно-духовний феномен, гідний і вагомий внесок у скарбницю власної національної та світової педагогічної культури [16, с. 9]. Вагомий внесок у розвиток українського шкільництва упродовж ХХ – початку ХХІ ст. зробили представники тогочасної духовної еліти Юрій Федькович, Сидір і Григорій Воробкевичі, Борис Грінченко, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Іван Огієнко, Михайло Грушевський, Михайло Драгоманов, Софія Русова, Григорій Ващенко, Антон Макаренко, Василь Сухомлинський, Іван Зязюн, Семен Гончаренко та багато інших, які активною просвітницькою і громадською діяльністю відкрили шлях до національного відродження, становлення і розвитку української педагогічної думки, шкільництва загалом. Проте, як свідчить аналіз спеціальної літератури, активні просвітителі, що виявили себе у процесі розбудови національної системи освіти та виховання, – М. Грушевський, І. Огієнко, Г. Ващенко, Н. Полонська-Василенко, С. Русова та інші діячі української педагогіки – зазнають переслідувань та утисків, їхні праці у ХХ ст. забороняються аж до перших років незалежності України.

Лише після звільнення України від імперського тоталітарного режиму студенти вищих закладів освіти стали вивчати педагогічну спадщину видатних українських педагогів і просвітителів. Відтак по-новому сьогодні прочитується й аналізується педагогічна діяльність М. Грушевського, І. Огієнка, Г. Ващенка, Н. Полонської-Василенко, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших діячів української педагогіки.

Чільне місце в доробку діячів ХХ ст., які зробили значний внесок в українську педагогіку та шкільництво, проте несправедливо заборонялися для вивчення і впровадження у практику, посіли праці Софії Русової, котра все своє життя присвятила пошукам шляхів створення і розбудови української національної школи. І хоч у Софії Русової (Ліндфорс – дівоче прізвище) батьки іноземного походження (батько – швед, мати – французенка), їй не раз доводилося сидіти в тюрмах за «українофільську діяльність», однак вона як відважний педагог-просвітитель не боялася в'язниць і утисків, завжди після звільнення відкривала українські школи, дитячі садки, в яких навчала дітей, допомагала учителям і вихователям по-новому здійснювати освітній процес у дитсадку та школі, використовуючи створенні нею підручники, посібники, зокрема: український буквар, читанки для дітей дошкільного віку й учнів початкових класів, посібників із географії Європи.

Дидактичні основи навчання і виховання учнів обґрунтовано Софією Русовою в статтях, підручниках, навчальних посібниках із педагогіки, серед яких: «Дошкільне виховання», «Теорія і практика

дошкільного виховання», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці», «Роль жінки в дошкільному вихованні», «Моральні завдання сучасної школи», «Нова школа», «Єдина діяльна (трудова) школа» та ін. Наукова та громадська діяльність Софії Русової спрямована на розбудову концепції національної освіти. Розроблена нею концепція національної освіти й виховання ґрунтується на засадах широкої демократизації, забезпечення сприятливих умов для навчання дітей рідною мовою, розвитку їхніх індивідуальних природних задатків, виховання самостійності та відповідальності, поваги до старших, до скарбів української культури, традицій сім'ї та рідного народу задля цілеспрямованого формування національно свідомих громадян держави.

У контексті реалій сьогодення виняткової ваги набуває доробок видатного українського педагога, непересічної особистості Григорія Ващенка, якого по праву сучасні дослідники вважають засновником нової національної педагогіки, що корелюється зі змістом, метою та завданнями української освіти й зорієнтовує педагогічну спільноту на виокремлення пріоритетних напрямів розвитку освіти на сучасному етапі. Одним із пріоритетних напрямів розвитку освіти України в перші роки її становлення визначено впровадження розробленої дослідником інноваційної структури, згідно з якою навчання й виховання дітей, учнів і молоді запропоновано розпочинати з урахуванням типологічних характеристик, зокрема:

- материнський догляд або ясла – до 3 років;
- дитячий садок – від 3 до 6 років;
- початкова школа – від 6 років і завершувати у 14 років;
- середня школа – від 14 до 18 років. Середня школа за структурою була різнотипною: реальна школа, класична гімназія, технічні, агрономічні та медичні школи, учительські семінарії;
- вища школа – від 18 до 23 років – мала таку структуру: університет, технічні, педагогічні інститути, академія мистецтв, консерваторія, військова академія;
- позашкільні заклади, які охоплювали різновікові групи дітей, молоді та дорослих, зокрема: гуртки, об'єднання, товариства, клуби, будинки дитячої творчості, курси підвищення кваліфікації фахівців різних галузей;
- науково-дослідні установи: академії наук, академія педагогічних наук [16, с. 9].

Як підтверджує практика, розроблена Г. Ващенком структура системи освіти й досі є взірцевим проектом розвитку українського шкільництва та педагогічної науки. Опрацювання джерел, що висвітлюють погляди непересічної педагогічної персоналії ХХ ст. – Григорія Ващенка – на виховання української молоді, мимоволі спонукає до проведення історико-педагогічних паралелей

у контексті сучасних суспільних реалій, зокрема в умовах постійних соціально-економічних трансформацій, невизначеності гуманітарної політики й освітньо-виховної стратегії. Аналіз і синтез напрацювань ученого в окресленому змістовому діапазоні в річищі розвитку педагогічної думки актуалізує інтелектуальні й духовні сили засновника української національної педагогіки. Дослідники спадщини Г. Ващенка (О. Вишневський, М. Левківський, О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко) підкреслюють щирість його переконань у тому, що українська національна система освіти може існувати лише на підвалинах ідеалістичного світосприймання й утвердження норм християнської моралі як шляху до самовдосконалення особистості, громадянина з новим мисленням, відданого ідеалам Української держави.

Доцільно зауважити, що в самих назвах його підручників та у їхньому змісті прочитується стратегія тогочасної української освіти («Система освіти у самостійній Україні», «Система навчання», «Виховний ідеал», «Виховна роль мистецтва», «Виховання любові до Батьківщини», «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» та ін.). Задля об'єктивності варто зазначити, що, попри деяку суперечливість та ідеалізацію (абсолютизацію християнського ідеалу; розуміння ролі нації в історичному та політичному контекстах; переоцінку ролі навчально-виховних заходів), погляди педагога незримо вступають у діалог із сучасністю на новому витку поступу української педагогічної думки, оскільки віддзеркалюють її генетичний зв'язок із національною етнопедагогікою й по-особливному актуалізують назрілі проблеми в сьогочасній системі вітчизняної освіти.

Аналіз змісту педагогічного доробку Григорія Ващенка в ретроспективі дає змогу констатувати, що учений запропонував самобутню систему національної освіти з урахуванням ментальності, звичаєвої культури та традицій українського народу, виокремивши як надважливий складник її родинне виховання з позицій етнопедагогіки й етнопсихології, який з погляду сьогодення характеризуємо як пріоритетний і в XXI ст. Крім того, в умовах демократизації українського суспільства виняткової ваги набуває тлумачення в сучасному контексті поняття «свобода», яку Григорій Ващенко розглядав передусім як обов'язок індивіда у ставленні до інших людей і суспільства загалом.

У найтяжчі для України роки (1918–1945 рр.) школа й педагогічна наука повністю залежали від тогочасних соціально-економічних і політичних умов. В означений період Україна перебувала, зокрема до 1940 р., у стані розшматування земель на чотири частини, кожна з яких залежала від політики уряду чужих за духом, мовою, подекуди релігією країн – Росії, Румунії, Польщі, Чехословаччини, пізніше Угорщини. Напередодні другої

світової війни три регіони України були возз'єднані, четвертий – аж після Великої Вітчизняної війни, зокрема в 50-ті рр. минулого століття, коли землі Закарпатської України ввійшли до складу Української держави.

Як відомо, у 1922 р. був утворений колишній Радянський Союз, до складу якого ввійшли землі північного, східного, центрального та південного регіонів України. УРСР розпочала своє функціонування, повністю залежачи від волі Кремля. За край несприятливих соціально-політичних умов у 20-ті й подальші роки ХХ ст. система народної освіти тодішньої України вимушено функціонувала за московськими програмами, пропонованою структурою системи освіти, крім того, під посиленням контролю і постійним втручанням у справу українського шкільництва більшовицького уряду колишнього Радянського Союзу. Структура системи освіти, яку свого часу запропонував Григорій Ващенко для розвитку української школи, не була прийнята тодішнім керівництвом народної освіти. У запровадженій структурі системи освіти середню школу не було передбачено, як і класичні гімназії. Замість середньої школи введено двоступеневу семирічну трудову школу, зокрема: перший ступінь (1–4 класи); другий ступінь (5–7 класи). Випускники семирічної трудової школи другого ступеня вступали до професійної трудової школи чи технікуму, пізніше – до вищої школи. Щоправда, структура вищої школи також зазнала змін: статус університетів замінено на статус інститутів. Крім того, у структурі вищої школи не передбачено функціонування академій, консерваторій і науково-дослідних установ.

Аналіз законодавчої бази 20–30-х рр. ХХ ст., зокрема Положення «Про єдину трудову школу», декларації «Про основні принципи єдиної трудової школи», наукових праць С. Ананьїна «Експериментальний метод викладання» (1922 р.) [16, с. 9]; М. Баскіна «Дальтон-план і метод проектів» (1924 р.) [16, с. 9]; Б. Всесвятського «Метод пошуку (дослідницький) та нові програми» [16, с. 9], дає змогу зробити висновок про введення змін у цілях, завданнях, змісті, принципах, підходах, структурі освіти, напрямках, організаційних формах і методах навчання, які більшовицький режим насаджував як альтернативу класно-урочній системі навчання, успішно утрадиційненій у світовій практиці. Замість класно-урочної системи навчання у тогочасних школах уведено нову систему організації навчальної діяльності: лабораторно-бригадний метод; метод проектів, що передбачали розподіл учнів за бригадами або групами для посилення аспекту трудової підготовки. За такого підходу до організації навчального процесу всім учням пропонували обов'язкову програму-мінімум, яка передбачала вилучення з підручників теоретичного матеріалу, нібито складного для

засвоєння учнями, натомість давалися завдання, задачі та вправи, зміст яких націлював на самостійне обґрунтування правил, термінів, теорії, що надалі призвело до розповсюдженого другорічництва. Щоправда, здібним учням пропонувалася програма-максимум за вибором.

Розумово обдарованих учнів педагогічні колективи рекомендували на навчання до зразкових і дослідно-показових шкіл, де учні навчалися за спеціальними планами та програмами з урахуванням індивідуальних запитів і потреб здібних учнів. Для слабких і педагогічно занедбаних учнів створювали спеціальні (допоміжні) навчальні заклади, в яких навчання організовувалося за планами та програмами найнижчого рівня складності. Задля організації навчальної діяльності для занедбаних, слабких і здібних учнів створювалися педологічні служби.

У 30-ті рр. означеного століття було видано наказ народного комісаріату освіти «Про організацію педологічної роботи по лінії органів народної освіти». Проте вже у 1936 р. вийшла Постанова ЦК ВКП(б) «Про педагогічні викривлення в системі наркомосів», якою засуджено теорію і практику педології, викрито її псевдонауковий антимарксистський характер, неприпустимість звернення до біогенетичного розвитку людини [2]. Відповідно, в усіх школах України ліквідувалися посади педологів і закривалися педологічні лабораторії, кабінети обстеження. У педагогічних інститутах заборонено виклад педології як окремої науки та вилучено її з навчальних планів і програм; усі педологічні підручники, навчальні посібники було вилучено з бібліотек; відділи педології ліквідовано в Харківському та Київському науково-дослідних інститутах. Т. зв. зразкові та дослідно-показові школи переведено в нормальні школи, навчальну роботу зі здібними учнями заборонено. Натомість посилено самостійну роботу учнів. У вправах і завданнях для самостійної роботи введено диференціацію.

На 20–30-ті рр. ХХ ст. припадає педагогічна діяльність українського педагога Антона Макаренка, який упродовж шістнадцяти років працював у колонії з «важкими» підлітками. Не вдаючись до глибокого аналізу педагогічної спадщини та системи роботи Антона Макаренка (дослідники історії педагогіки докладно описали його педагогічну систему), акцентуємо увагу лише на особистому внеску його до скарбниці української педагогічної думки. Талановитий педагог Антон Макаренко, попри неоднозначні й різночасові оцінки його діяльності, був непересічною особистістю з потужною педагогічною інтуїцією й талантом вихователя, він не лише відчув критичне становище неповнолітніх безпритульних у буремні 20-ті рр., а й широко використовував надбання народної педагогічної мудрості у вихованні, зумів органічно поєднати

в тодішніх соціально-економічних умовах навчання з продуктивною працею «важких» підлітків, спираючись на значний психологічний ресурс і підтримку колективу, заклавши підвалини для розвитку учнівського самоврядування на принципах гуманізму й демократії.

Нищівна політика воєнного комунізму більшовиків, окрім зруйнування економіки та сільського господарства України радянської доби, завдала болісних випробувань українському шкільництву. Тотальне знищення українського генофонду, голодомор у 20-ті та 30-ті рр., особливо у степових регіонах, економічний крах наштовкнули більшовиків на лібералізований крок – стратегію нової економічної політики, що уможливило порушити питання про відродження й розвиток української національної школи. У цей період в усіх куточках тодішньої України, де компактно проживали національні меншини (греки, румуни, молдавани, німці, болгары, угорці, поляки та інші народи), урядом дозволено було відкривати школи з національною мовою навчання, проте в таких школах, на жаль, українська мова як мова республіки не вивчалася. Аналіз спеціальної літератури дав змогу констатувати, що курс на т. зв. українізацію був за своєю суттю хижачьким і підступним, оскільки передбачав виявлення у такий спосіб національно свідомого й інтелектуально потужного українства, спроможного не тільки мислити, продукувати ідеї в національних інтересах, а й готового до захисту справи державотворення, яке більшовицький режим у 50–60-ті рр. ХХ ст. переслідував, піддавав репресіям, а педагогічну спадщину забороняв. Саме у цей період, як свідчать історичні джерела, громадян колишнього Радянського Союзу називали радянським народом, відповідно для радянського народу в усіх п'ятнадцяти республіках стали відкривати радянські школи з російською мовою навчання. Щоправда, подекуди функціонували й національні школи з обов'язковим вивченням російської мови [1]. Запроваджене в ужиток словосполучення «радянський народ» передбачало нівелювання конкретної окремішності за національною належністю, спотворення національного світогляду і свідомості молоді, відлучення її від традицій, звичаїв і культури рідного народу. Саме тому шкіл із національною мовою навчання, українською зокрема, ставало дедалі менше. У цей період вчителі та педагоги активно обговорювали проблему низької успішності учнів, шукали шляхи подолання другорічництва.

В умовах комуністичної заідеологізованості колишнього радянського суспільства 50–70-х рр. ХХ ст., коли у школі запанували окомілювання та відсоткоманія в питаннях якості знань учнів, т. зв. соціалістичного змагання з-поміж колективів освітян, а також прийняття в 1972 р. постанови «Про завершення переходу до загальної середньої

освіти молоді й подальший розвиток загальноосвітньої школи», спричинили формалізм у системі навчання й виховання. Прикметною ознакою цього періоду був шалений наступ комуністичної імперії на здобутки національної культури, літератури, освіти та науки загалом.

Українська педагогічна думка періоду 60–70-х рр. ХХ ст. позначена появою потужного таланту, гуманіста, глибокого знавця і натхненника дитячої душі – Василя Олександровича Сухомлинського, плідна науково-педагогічна діяльність якого відбувається в умовах жорсткого тоталітарного режиму. Погляди добротворця і гуманіста зіткнулися з авторитарною системою управління в народній освіті й науці. Опрацювання й аналіз історико-педагогічних джерел дає змогу констатувати, що в нерівному двобої з авторитарно-нищівною системою добротворця й гуманісту все ж вдалося створити школу педагогів-одномумців у Павлівській середній школі й реалізувати продумані ним ідеї на практиці, об'єднавши зусилля школи та сім'ї для виховання високоморальних громадян держави на засадах української етнопедагогіки, рівноправного партнерства учасників навчально-виховного процесу. Його науково-педагогічний ентузіазм, нестримне прагнення перетворити навчально-виховний процес у тогочасній школі на комфортне середовище, де кожна особистість учня є самоцінністю, підтримувана колективом майстрів освітянської справи, засвідчує, що Василь Олександрович Сухомлинський духовно й інтелектуально переріс свою епоху, витримавши необ'єктивну критику як від органів народної освіти, так і від представників української наукової спільноти.

У другій половині 70-х і впродовж 80-х рр. ХХ ст. відроджується інтерес науковців і практиків до проблем диференціації змісту навчання, в т. ч. й ранньої диференціації, зумовлена демократизацією життя тогочасного суспільства, а також зрушеннями в соціально-економічній сфері держави. Епоха т. зв. «відлиги» сприяла пожвавленню інтересу науковців до проблеми особистості кожного учня, розвитку його нахилів і здібностей, а відтак і до проведення наукових досліджень у царині педагогіки з урахуванням здобутків психології. У цей період активно відбуваються процеси реформування в системі освіти, проте пропонувані реформи докорінно не змінювали методології, мети та змісту навчання в закладах освіти, а торкалися лише удосконалення з ідеологічних міркувань, задекларованих у партійних документах [16, с. 3–4].

Розбудова незалежної Української держави відкрила широкий простір для педагогічної творчості вчительства та плюралізму думок, стимулювала прагнення до відродження й розвитку автентичної педагогіки України, вияву власної ініціативи у створенні, крім державних, також приватних

навчальних закладів – коледжів, ліцеїв, інститутів, університетів. Подією великої ваги в науковому, духовному, освітньому, культурному й педагогічному житті нашої країни стало відновлення 19 вересня 1991 р. Києво-Могилянської академії як незалежного університету з міжнародним статусом. Заявили про своє відродження й такі славетні в історії української педагогіки наукові й освітні заклади, як Острозька академія і колегія Павла Ґалаґана [16, с. 433]. У перше десятиліття незалежної України активно розробляються концепції, державні освітні стандарти, відбувається реформування змісту шкільної та вищої освіти, унормовуються основні параметри організації навчально-виховного процесу в різних типах шкіл. Упродовж другого десятиліття незалежної України запропоновано нову структуру закладів шкільної освіти за трьома рівнями диференціації змісту: базовим рівнем, рівнем стандарту та профільним рівнем. Учні вступають до вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання. У чинних навчальних програмах зі шкільних предметів, підручниках і навчальних посібниках окреслено шляхи та засоби ефективного навчання, формування предметних і ключових компетентностей, національного виховання дітей, учнів і молоді; визначено пріоритетні напрями розвитку освіти в незалежній Україні у ХХІ ст.; особливості реформування професійної, вищої й педагогічної освіти.

Висновки. Отже, логіко-системний аналіз законодавчих документів досліджуваного періоду та спеціальної літератури в ретроспективі уможливив з'ясування назрілих проблем у педагогічній науці та освітній практиці щодо становлення і розвитку української системи освіти та педагогічної думки, а також виокремлення пріоритетних напрямів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між суспільно-політичними процесами та прагненням передової наукової спільноти привести у відповідність зміст і підходи в освіті до запитів і потреб сучасного суспільства з урахуванням здобутків української та європейської освітніх систем.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні та критичному осмисленні й узагальненні здобутків педагогічних колективів закладів освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артеменко В.І. Розвиток навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови української системи освіти (кінець ХІХ – початок 1930-х рр. ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 222 с.
2. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : підручник. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. Київ : Либідь, 1998. 558 с.

4. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія. Київ : Богданова А.М., 2008. 406 с.
5. Гайдай О.М. Рух української громадськості за національну початкову освіту (кінець XIX ст. – початок 1917 р.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Одеса, 2005. 220 с.
6. Герцюк Д.Д. Учительський рух на західно-українських землях (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київський державний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1996. 196 с.
7. Данилевська О.М. Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2004. 202 с.
8. Довженко Т.О. Словесні методи навчання у діяльності початкових шкіл України другої половини XIX ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків, 2002. 2012 с.
9. Загальна педагогіка та історія педагогіки : підручник / К.А. Аймедов, В.В. Бабієнко, В.А. Бабієнко, В.В. Сторож. Київ : Видав. Дім «Слово», 2014. 352 с.
10. Зайченко І.В. Університетська освіта : навчальний посібник. Чернігів, 2009. 200 с.
11. Історія педагогіки / за ред. М.В. Левківського, О.А. Дубасенюк. Житомир : Житомирський державний педагогічний ун-т, 1999. 336 с.
12. Історія педагогіки: лекції та хрестоматія : навчальний посібник / Є.І. Федорчук, В.В. Федорчук. Кам'янець-Подільський : Вид-во ПП Звалецько, 2007. 320 с.
13. Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка XX століття. Тернопіль, 1996. 290 с.
14. Лучко О.М. Розвиток ідей природовідповідності в українській педагогічній науці (кінець XVIII – XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2004. 200 с.
15. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник. Київ : НАКККі, 2010. 296 с.
16. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 447 с.
17. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41–45.